

**«Воєнні» новели
Кримінального кодексу
України: законодавство,
наука, практика**

У монографії розглядаються найбільш значущі зміни, внесені до Кримінального кодексу України після введення воєнного стану, викликаного відкритою збройною агресією російської федерації. Проаналізовано здобутки юридичної науки та матеріали релевантної судової практики, з урахуванням чого викладено авторське бачення вирішення дискусійних питань, розв'язання яких викликає найбільші труднощі як у теоретичному, так і в правозастосовному аспектах. Виявлено недоліки, які притаманні відповідним законодавчим новелам і наявність яких негативно позначається на результативності досліджуваних кримінально-правових заборон, висловлено пропозиції щодо їх (недоліків) усунення.

Законодавство, судові рішення та інші джерела використані станом на 1 березня 2026 року.

Книга розрахована на суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів, інших працівників органів правопорядку, адвокатів, військовослужбовців, викладачів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, усіх тих, хто цікавиться питаннями сучасного кримінального права.

Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Мовчан Р. О., Задоя К. П.

**«ВОЄННІ» НОВЕЛИ
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ:
законодавство, наука, практика**

Монографія

За загальною редакцією Р. О. Мовчана

Автори:

Мовчан Роман Олександрович, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор – передмова; розділи 1–6 (п. 1.1.3.2, § 2.3.2, підрозділ 2.7 – у співавторстві з К. П. Задоею); загальне редагування;

Задоя Костянтин Петрович, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент – п. 1.1.3.2, § 2.3.2 та підрозділ 2.7 – у співавторстві з Р. О. Мовчаном; розділ 7.

Рецензенти:

Дудоров Олександр Олексійович, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Загиней-Заболотенко Зоя Аполлінаріївна, завідувачка відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор;

Письменський Євген Олександрович, проректор з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила», доктор юридичних наук, професор;

Пономаренко Юрій Анатолійович, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор.

Мовчан Р. О., Задоя К. П.

М77 «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: законодавство, наука, практика : монографія / за заг. ред. Р. О. Мовчана. Київ : Видавництво «Норма права», 2026. 880 с.

ISBN 978-617-8306-47-2

У монографії розглядаються найбільш значущі зміни, внесені до Кримінального кодексу України після введення воєнного стану, викликаного відкритою збройною агресією російської федерації. Проаналізовано здобутки юридичної науки та матеріали релевантної судової практики, з урахуванням чого викладено авторське бачення вирішення дискусійних питань, розв'язання яких викликає найбільші труднощі як у теоретичному, так і в правозастосовному аспектах. Виявлено недоліки, які притаманні відповідним законодавчим новелам і наявність яких негативно позначається на результативності досліджуваних кримінально-правових заборон, висловлено пропозиції щодо їх (недоліків) усунення.

Законодавство, судові рішення та інші джерела використані станом на 1 березня 2026 року.

Книга розрахована на суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів, інших працівників органів правопорядку, адвокатів, військовослужбовців, викладачів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, усіх тих, хто цікавиться питаннями сучасного кримінального права.



Видавництво «Норма права» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. У цьому виданні використано папір, сертифікований FSC® та PEFC™

УДК 343.04(477)"364"(02)

ISBN 978-617-8306-47-2

© Мовчан Р. О., Задоя К. П., 2026
© Видавництво «Норма права», 2026

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	16
Передмова	25

РОЗДІЛ 1

Кримінально-правова новела про колабораційну діяльність (ст. 111 ¹ КК)	37
--	----

Підрозділ 1.1

Наскрізні проблеми кримінально-правової характеристики колабораційної діяльності	41
---	----

§ 1.1.1. Надмірна структурованість ст. 111 ¹ КК: задумана перевага, яка перетворилась на очевидний недолік & проблеми класифікації колабораційної діяльності	42
---	----

§ 1.1.2. Тимчасово окупована територія як місце вчинення різних форм колабораційної діяльності, передбачених ст. 111 ¹ КК – обов’язкова чи «бажана» ознака?	52
--	----

§ 1.1.3. Колабораціонізм та окремі діяння, які не тягнуть кримінальну відповідальність: проблеми відмежування (на прикладі посадового колабораціонізму)	61
---	----

1.1.3.1. Визнання колабораціонізму малозначним діянням – обумовлена законодавством можливість, яка ігнорується на практиці	61
--	----

1.1.3.2. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм vs норми міжнародного гуманітарного права: проблеми співіснування (на прикладі кримінально-правової оцінки дій осіб, які зайняли посади керівників створених на тимчасово окупованій території закладів охорони здоров’я, «надзвичайників» та інших представників цивільної оборони)	74
---	----

§ 1.1.4. Окремі проблеми караності колабораційної діяльності	92
--	----

Підрозділ 1.2

Проблеми кримінальної відповідальності за інформаційний колабораціонізм (ч. 1, ч. 6 ст. 111 ¹ КК)	104
---	-----

§ 1.2.1. Подолання колізії між ч. 1 ст. 111 ¹ та ст. 436 ² КК: наукові позиції, практичні реалії, законодавчі перспективи	105
--	-----

§ 1.2.2. «Відсутність ознак державної зради» як негативна ознака складу злочину, передбаченого ч. 6 ст. 111 ¹ КК	111
--	-----

Підрозділ 1.3

Проблеми кримінальної відповідальності за посадовий
колабораціонізм (ч. 2, ч. 5 та ч. 7 ст. 111¹ КК)..... 115

§ 1.3.1. Тракткування формулювання «посада в незаконних судових
або правоохоронних органах, створених на тимчасово
окупованій території» (ч. 7 ст. 111¹ КК):
теоретичні та правозастосовні підходи..... 116

§ 1.3.2. Кримінальна відповідальність
за посадовий колабораціонізм:
у пошуках оптимальної законодавчої моделі..... 121

§ 1.3.3. Посадовий колабораціонізм vs державна зрада:
співвідношення складів кримінальних правопорушень..... 135

Підрозділ 1.4

Проблеми кримінальної відповідальності за освітній
колабораціонізм (ч. 3 ст. 111¹ КК)..... 152

§ 1.4.1. Суб'єкт «впровадження стандартів освіти держави-агресора
у закладах освіти»: наукові погляди, практична дійсність..... 154

§ 1.4.2. Законодавчі перспективи норми
про освітній колабораціонізм..... 160

Підрозділ 1.5

Проблеми кримінальної відповідальності за економічний
(господарський) колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК)..... 165

§ 1.5.1. Уніфікація відповідальності за передачу матеріальних
ресурсів ворожим реципієнтам та провадження господарської
діяльності у взаємодії з ними: *pro et contra*. Питання
оптимального найменування форм колаборантства,
передбачених ч. 4 ст. 111¹ КК..... 166

§ 1.5.2. Види та обсяги господарської діяльності, провадження якої
у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади,
створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі
окупаційною адміністрацією держави-агресора, має визнаватись
економічним колабораціонізмом: перспективи законодавчого
уточнення та звуження меж криміналізації..... 169

Підрозділ 1.6

Проблеми кримінальної відповідальності за політичний
колабораціонізм (ч. 5, ч. 6 ст. 111¹ КК)..... 180

§ 1.6.1. Кваліфікація дій виборців, які взяли участь
у незаконних виборах чи референдумах на тимчасово
окупованій території..... 183

Зміст

§ 1.6.2. Тлумачення звороту «активна участь у заходах політичного характеру»	187
§ 1.6.3. Проблеми уніфікації та диференціації кримінальної відповідальності за окремі прояви політичного колабораціонізму . .	191
Підрозділ 1.7	
Проблеми кримінальної відповідальності за воєнний колабораціонізм (ч. 7 ст. 111 ¹ КК)	196
§ 1.7.1. Співвідношення складів державної зради та воєнного колабораціонізму	197
§ 1.7.2. Законодавчі перспективи кримінально-правової заборони про воєнний колабораціонізм	203
РОЗДІЛ 2	
Кримінально-правова новела про пособництво державі-агресору (ст. 111² КК)	206
Підрозділ 2.1	
Форми пособництва державі-агресору	213
Підрозділ 2.2	
Проблеми кваліфікації посадового пособництва державі-агресору	217
§ 2.2.1. Кваліфікація зайняття посад на створених на тимчасово окупованій території незаконних «державних» або «комунальних» підприємствах.	220
§ 2.2.2. Кваліфікація зайняття посад у створених на тимчасово окупованій території незаконних «державних» або «комунальних» установах та організаціях (на прикладі кримінально-правової оцінки обіймання керівних посад у закладах освіти та охорони здоров'я)	237
§ 2.2.3. Кваліфікація пособництва державі-агресору, яке полягає у зайнятті посад у створених на тимчасово окупованій території незаконних правоохоронних органах та інших владних структурах.	248
§ 2.2.4. Кваліфікація пособництва державі-агресору, яке полягає у зайнятті посад в інших структурах, створених на тимчасово окупованій території	256
Підрозділ 2.3	
Проблеми кваліфікації матеріального пособництва державі-агресору & відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 ² та ч. 4 ст. 111 ¹ КК	260

§ 2.3.1. Кваліфікація передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора	261
§ 2.3.2. Кваліфікація здійсненого на тимчасово окупованій території надання допомоги ворогу у протиправному вилученні матеріальних ресурсів у інших осіб	278
Підрозділ 2.4	
Проблеми кваліфікації господарського пособництва державі-агресору.	283
§ 2.4.1. Кримінальна відповідальність осіб, які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадять господарську діяльність у взаємодії з суб'єктами приватного права держави-агресора: правозастосовні тенденції, правотворчі перспективи.	284
§ 2.4.2. Кваліфікація дій осіб, які, перебуваючи на тимчасово окупованій території, здійснили реєстрацію (перереєстрацію) суб'єктів господарювання в незаконних органах влади та провадили господарську діяльність за законодавством держави-агресора	309
Підрозділ 2.5	
Проблеми кваліфікації інформаційно-ідеологічного пособництва державі-агресору.	315
Підрозділ 2.6	
Проблеми кваліфікації викривального пособництва державі-агресору.	319
Підрозділ 2.7	
Проблеми кваліфікації інших форм пособництва державі-агресору. Законодавчі перспективи норми про пособництво державі-агресору.	323
РОЗДІЛ 3	
Проблеми кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹ КК)	339
Підрозділ 3.1	
Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань vs перепони мобілізації: проблеми кваліфікації та поліпшення законодавства	343

Зміст

Підрозділ 3.2	
Перспективи удосконалення кримінальної відповідальності за «справжнє» перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань	366
Підрозділ 3.3	
Помилки при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 114 ¹ КК	376
§ 3.3.1. Неповнота кваліфікації при застосуванні ст. 114 ¹ КК	377
3.3.1.1. Незастосування норм про підроблення та/або використання підроблених документів	379
3.3.1.2. Незастосування норм про надання/одержання неправомірної вигоди	383
3.3.1.3. Незастосування норм про кримінальні правопорушення проти здоров'я людини та авторитету органів влади	389
3.3.1.4. Незастосування норми про умисне знищення або пошкодження майна	392
3.3.1.5. Незастосування деяких інших норм Особливої частини КК	394
§ 3.3.2. Проблеми кваліфікації, пов'язані з правильним визначенням стадії перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань	396
§ 3.3.3. Проблеми, пов'язані з кваліфікацією перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, вчиненого у різних формах співучасті	400
Підрозділ 3.4	
Проблеми караності перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань	406

РОЗДІЛ 4

Кримінально-правова новела про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114² КК)	423
--	------------

Підрозділ 4.1

Проблеми законодавчого опису та встановлення ознак предметів складів злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 114 ² КК	429
§ 4.1.1. Кваліфікація несанкціонованого поширення інформації про направлення та переміщення товарів військового призначення, які не є іноземною (міжнародною) допомогою	429

§ 4.1.2. Неповнота передбаченого ст. 114 ² КК переліку військово значущої інформації	433
4.1.2.1. Прогалини у списку діянь, що стосуються товарів військового призначення, несанкціоноване поширення інформації про які тягне кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 114 ² КК	434
4.1.2.2. Поширення інформації про військово (спеціальну) техніку та деякі інші різновиди товарів військового призначення: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства	435
4.1.2.3. Військово значуща інформація, несанкціоноване поширення якої не є кримінально караним за ч. 1 ст. 114 ² КК	438
4.1.2.4. Військові формування, несанкціоноване поширення інформації про переміщення, рух або розташування яких, охоплюється ч. 2 ст. 114 ² КК.	442
§ 4.1.3. Суб'єкти, які мають право «санкціоновано» поширювати військово значущу інформацію.	449
§ 4.1.4. Способи доведення фактів «переміщення, руху або розташування» військових формувань України, інформація про які несанкціоновано поширюється (ч. 2 ст. 114 ² КК)	452
§ 4.1.5. «Можливість ідентифікації військових формувань на місцевості» як властивість інформації, яка є предметом складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114 ² КК.	456
§ 4.1.6. Перспективи удосконалення нормативного способу викладення ознак предметів складів злочинів, передбачених ст. 114 ² КК: від описових до бланкетних диспозицій	465
§ 4.1.7. Про (не-)виправданість втіленої у ч. 1 та ч. 2 ст. 114 ² КК диференціації кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення окремих різновидів військово значущої інформації	747
Підрозділ 4.2	
Теоретико-прикладні проблеми об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 114 ² КК.	480
§ 4.2.1. «Поширення» як суспільно небезпечне діяння, кримінальну відповідальність за яке передбачено ст. 114 ² КК: окремі правозастосовні аспекти.	480
4.2.1.1. Кваліфікація збирання та зберігання військово значущої інформації, здійснених із метою її подальшого несанкціонованого поширення	480
4.2.1.2. Кваліфікація «непублічного» поширення військово значущої інформації.	482

4.2.1.3. Кваліфікація «вторинного» поширення військово значущої інформації.	488
§ 4.2.2. Час вчинення кримінального правопорушення як криміноутворююча ознака складів злочинів, передбачених ст. 114 ² КК.	491
§ 4.2.3. Конструювання складів несанкціонованого поширення військово значущої інформації як матеріальних чи деліктів створення небезпеки: <i>pro et contra</i> . Можливість визнання несанкціонованого поширення військово значущої інформації малозначним діянням	495
Підрозділ 4.3	
Кваліфікуючі ознаки несанкціонованого поширення військово значущої інформації (ч. 3 ст. 114 ² КК)	497
§ 4.3.1. Проблеми, пов'язані з посиленням кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації, вчинене з метою її надання державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням (ворогу України)	498
4.3.1.1. Мета «надання військово значущої інформації ворогу України» як кваліфікуюча ознака складів злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 114 ² КК: залишити не можна видалити	498
4.3.1.2. Кримінальна відповідальність за несанкціоновану передачу військово значущої інформації ворогу України, вчинену іноземцем чи особою без громадянства: правозастосовні проблеми, законодавчі перспективи	507
4.3.1.3. Кваліфікація несанкціонованого поширення військово значущої інформації, вчиненого громадянином України з метою її надання ворогу нашої держави: актуальні тенденції судової практики	513
4.3.1.4. Про можливість кваліфікації дій особи, яка вчинила несанкціоноване поширення військово значущої інформації, за сукупністю з державною зрадою чи шпигунством	534
4.3.1.5. Проблеми кваліфікації, пов'язані з доведенням мети «надання військово значущої інформації ворогу України»	538
§ 4.3.2. Правотворчі та правозастосовні проблеми, які стосуються інших кваліфікуючих ознак несанкціонованого поширення військово значущої інформації.	547

4.3.2.1. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації, вчинене за попередньою змовою групою осіб	547
4.3.2.2. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації, вчинене з корисливих мотивів	550
4.3.2.3. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації, яке спричинило тяжкі наслідки	557
4.3.2.4. Перспективи диференціації кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації, вчинене повторно та службовою особою	561
Підрозділ 4.4	
Караність несанкціонованого поширення військово значущої інформації: тенденції і проблеми правозастосування, можливості вдосконалення кримінального законодавства	563
§ 4.4.1. Призначення покарання за вчинення злочинів, передбачених ст. 114 ² КК	565
§ 4.4.2. Звільнення осіб, які скоїли несанкціоноване поширення військово значущої інформації, від відбування покарання з випробуванням	581
РОЗДІЛ 5	
Посилення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення проти власності, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану	589
Підрозділ 5.1	
«Вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану» як кваліфікуюча ознака окремих кримінальних правопорушень проти власності: проблеми наукового та судового тлумачення	591
Підрозділ 5.2	
Перспективи вдосконалення законодавчого опису відповідної кваліфікуючої ознаки окремих кримінальних правопорушень проти власності.	598
РОЗДІЛ 6	
Кримінально-правова новела про незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201² КК)	607
Підрозділ 6.1	
Проблеми кваліфікації ввезення в Україну товарів під виглядом гуманітарної допомоги	611

Підрозділ 6.2	
Незаконне використання гуманітарної допомоги & кримінальні правопорушення проти власності: проблеми співвідношення	625
Підрозділ 6.3	
«Значний розмір» як ознака складу злочину, передбаченого ст. 201 ² КК: значення для кваліфікації та перспективи редагування вартісних параметрів	541
Підрозділ 6.4	
Проблеми караності злочину, передбаченого ст. 201 ² КК.	655
РОЗДІЛ 7. Кримінально-правові новели, пов'язані з міжнародним кримінальним правом	665
Підрозділ 7.1	
Чи справді нова редакція ч. 2 ст. 8 КК передбачає універсальний принцип чинності закону України про кримінальну відповідальність щодо злочинів за міжнародним правом?	674
§ 7.1.1. Універсальна кримінальна юрисдикція держав (принцип універсальності) за міжнародним правом	675
§ 7.1.2. «Нова» редакція ч. 2 ст. 8 КК у світлі норм міжнародного права про кримінальну юрисдикцію держави.	681
7.1.2.1. Загальна характеристика «нової» редакції ч. 2 ст. 8 КК	681
7.1.2.2. Співвідношення положень ч. 1 та ч. 2 ст. 8 КК.	684
Підрозділ 7.2	
Проблеми юридичної природи інституту кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників (командної відповідальності).	686
§ 7.2.1. Чи порушує ст. 31 ¹ КК ч. 2 ст. 61 Конституції України?	687
§ 7.2.2. Чи є командна відповідальність проявом «кругової поруки»?	688
§ 7.2.3. Чи є командна відповідальність відповідальністю за кримінальне правопорушення <i>sui generis</i> ?	688
§ 7.2.4. Чи є командна відповідальність відповідальністю військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника за віддання наказу?	690
§ 7.2.5. Чи є командна відповідальність проявом причетності до кримінального правопорушення?	690

Підрозділ 7.3

Загальна характеристика інституту кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників за кримінальним правом України . . . 693

§ 7.3.1. Предикатне кримінальне правопорушення 693

§ 7.3.2. Ієрархічний елемент 694

§ 7.3.3. Об'єктивний елемент 699

§ 7.3.4. Каузальний елемент 702

§ 7.3.5. Суб'єктивний елемент. 705

Підрозділ 7.4

Проблеми визнання суддів та посадових осіб Міжнародного кримінального суду суддями для цілей положень розділу XVIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» у примітці до ст. 376 710

§ 7.4.1. Проблема неповного врахування міжнародно-правових зобов'язань за ст. 70(1) Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 1998 р. 711

§ 7.4.2. Неоднозначність визнання суддями для цілей окремих положень розділу XVIII Особливої частини КК усіх посадових осіб Міжнародного кримінального суду 712

§ 7.4.3. Проблема криміналізації поведінки, яка не охоплюється ст. 70(1) Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 1998 р. 712

Підрозділ 7.5

Законодавчі та правозастосовні новели, які стосуються кримінальної відповідальності за злочин агресії (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни) 713

§ 7.5.1. Зміна назви ст. 437 КК на підставі Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» 713

§ 7.5.2. Проблеми аргументованості правових висновків Великої Палати Верховного Суду щодо суб'єкта злочину агресії 715

§ 7.5.3. Проблеми змісту правових висновків Великої Палати Верховного Суду щодо суб'єкта злочину агресії. 720

§ 7.5.4. Рефлексії щодо правових висновків Великої Палати Верховного Суду, викладених у постанові в справі № 415/2182/20 від 28 лютого 2024 р., в українському юридичному дискурсі.	723
Підрозділ 7.6	
Правові висновки Верховного Суду у справах про воєнні злочини: основні здобутки та проблеми	726
§ 7.6.1. Стаття 438 КК передбачає відповідальність лише за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права	729
§ 7.6.2. Воєнні злочини за ст. 438 КК характеризуються контекстуальним елементом.	732
§ 7.6.3. Діяння, які охоплюються заборонами, встановленими нормами міжнародного гуманітарного права, і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються лише за ст. 438 КК і не потребують додаткової правової оцінки за іншими статтями КК	734
§ 7.6.4. Суперечливий підхід Великої Палати Верховного Суду до тлумачення поняття «жорстоке поводження» в тексті ч. 1 ст. 438 КК	738
§ 7.6.5. Суперечливий підхід Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 438 КК	740
Підрозділ 7.7. Новели кримінального законодавства, які стосуються відповідальності за воєнні злочини.	741
§ 7.7.1. Загальна характеристика змін, внесених до ст. 438 КК після 2022 року	741
§ 7.7.2. Новели Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього»: нові спеціальні форми вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 438 КК . .	742
7.7.2.1. Незаконне переміщення або депортація дитини	742
7.7.2.2. Невиправдана затримка репатріації дитини	743
7.7.2.3. Вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях	743
§ 7.7.3. Проблемність заміни конструкції «ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством» конструкцією «ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини» в тексті ч. 2 ст. 438 КК	746

Підрозділ 7.8

Новели кримінального законодавства, які стосуються відповідальності за геноцид 749

§ 7.8.1. Уточнення спеціальної мети геноциду. 750

§ 7.8.2. Нова характеристика другої форми вчинення геноциду: від «заподіяння членам захищеної групи тяжких тілесних ушкоджень» до «заподіяння членам групи серйозної шкоди» 752

§ 7.8.3. Нова характеристика четвертої форми вчинення геноциду: виключення згадки про «скорочення дітонародження в захищеній групі». 752

§ 7.8.4. Нова редакція ч. 2 ст. 442 КК. 753

§ 7.8.5. Деякі неусунуті розбіжності між текстом ст. 442 КК та текстом джерел міжнародного кримінального права 754

Підрозділ 7.9. Проблеми судової практики України у справах про публічні заклики до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК) 756

§ 7.9.1. Проблема поширення чинності ч. 2 ст. 442 КК на публічні заклики до геноциду, скоєні за межами території України іноземцями 757

§ 7.9.2. Проблема чіткої ідентифікації захищеної групи 758

§ 7.9.3. Проблема відмежування «публічних закликів до геноциду» від «геноцидальної мови ворожнечі» 759

Підрозділ 7.10

Стаття 442¹ КК «Злочини проти людяності»: проблеми тлумачення довгоочікуваної законодавчої новели, які стосуються контекстуального елемента злочину. 760

§ 7.10.1. Принцип позитивної комплементарності як загальний орієнтир для тлумачення ст. 442¹ КК 760

§ 7.10.2. Що у визначенні контекстуального елемента злочинів проти людяності розуміється під «нападом»? 763

7.10.2.1. Елемент неналежного поведіння з цивільним населенням 763

7.10.2.2. Елемент багаторазовості 765

7.10.2.3. Елемент лінії поведінки. 765

7.10.2.4. Політичний елемент. 765

7.10.2.5. Поняття «нападу» у правовій рамці ст. 442¹ КК 767

§ 7.10.3. Хто таке «цивільне населення», на яке має бути спрямований напад при вчиненні злочинів проти людяності?	769
§ 7.10.4. Що означає «спрямованість» нападу на цивільне населення?	773
§ 7.10.5. Що свідчить про «широкомасштабний» або «систематичний» характер нападу?	774
§ 7.10.6. Як зрозуміти, що індивідуальне діяння особи вчиняється «в рамках нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення»?	776
Підрозділ 7.11	
Стаття 442 ¹ КК «Злочини проти людяності»: проблеми тлумачення довгоочікуваної законодавчої новели, які стосуються «каталогу» форм вчинення злочину	783
§ 7.11.1. Злочини проти людяності як діяння, які перш за все порушують норми міжнародного права	784
§ 7.11.2. Переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована	787
§ 7.11.3. Депортація та насильницьке переміщення населення	789
§ 7.11.4. Згвалтування, сексуальна експлуатація, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства	790
§ 7.11.5. Обернення в рабство та торгівля людьми	792
§ 7.11.6. Насильницьке зникнення	793
§ 7.11.7. Незаконне позбавлення волі	795
§ 7.11.8. Каткування	795
§ 7.11.9. Інші умисні нелюдські діяння подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю	797
§ 7.11.10. Апартеїд	799
§ 7.11.11. Винищення	800
§ 7.11.12. Вбивство	801
§ 7.11.13. Кваліфікація злочинів проти людяності, воєнних злочинів та геноциду за сукупністю кримінальних правопорушень	801
Бібліографія. Анотація релевантних правових позицій Верховного Суду	806

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз. – абзац

АЕС – атомна електростанція

АТ – акціонерне товариство

ББА (М) – бойові броньовані автомобілі (машини)

БЕБ – Бюро економічної безпеки України

БО – благодійна організація

Болгарія – Республіка Болгарія

БпЛА – безпілотний літальний апарат

ВЛК – військово-лікарська комісія

ВМС – військово-морські сили

в. о. – виконуючий обов'язки

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВПК – військово-промисловий комплекс

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ВФ – воєнізовані формування

ВЦА – військово-цивільна адміністрація

ГА ООН – Генеральна Асамблея ООН

гл. – глава

ГНЕУ ВРУ – Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України

ГП – Гаазьке положення про закони і звичаї війни на суходолі, затв. IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі від 1907 р.

грн – гривня

ГУ – Головне управління

ГУНП – Головне управління Національної поліції України

ГШ ЗСУ – Генеральний штаб Збройних Сил України

ГЮУ ВРУ – Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України

Данія – Королівство Данія

ДБУ – державна бюджетна установа

ДВК – дільнична виборча комісія

Держмитслужба – Державна митна служба України

див. – дивитись

«днр» – «Донецька Народна Республіка»

Перелік умовних позначень

Додатковий протокол I (1977) / ДП I – Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 1977 р.

ДП – державне підприємство

ДП II – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 1977 р.

ДПСУ – Державна прикордонна служба України

ДСНС – Держана служба з надзвичайних ситуацій

ДУ – державна установа

ДУП – державне унітарне підприємство

ДФТГ – добровольчі формування територіальних громад

Естонія – Естонська Республіка

ЕЗ – Елементи злочинів, схвалені Асамблеєю держав-учасниць Римського статуту в 2002 р.

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини від 1950 р.

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЖК – Женевські конвенції про захист жертв війни від 1949 р.

ЖК I – Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 1949 р.

ЖК II – Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, від 1949 р.

ЖК III – Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 1949 р.

ЖК IV – Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 1949 р.

ЖКГ – житлово-комунальне господарство

Закон № 2108-IX – Закон України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»

Закон № 2110-IX – Закон України від 3 березня 2022 р. № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції»

Закон № 2113-IX – Закон України від 3 березня 2022 р. № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану»

Закон № 2117-IX – Закон України від 3 березня 2022 р. № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство»

Перелік умовних позначень

Закон № 2155-IX – Закон України від 24 березня 2022 р. № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги»

Закон № 2160-IX – Закон України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану»

Закон № 2178-IX – Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2178-IX «Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації»

Закон № 2198-IX – Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»

Закон № 4012-IX – Закон України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього»

Закон № 4499-IX – Закон України від 17 червня 2025 р. № 4499-IX «Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватну затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях»

законопроект № 5144 – проект Закону України від 24 лютого 2021 р. № 5144 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)»

законопроект № 7646 – проект Закону України від 8 серпня 2022 р. № 7646 «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України»

законопроект № 8218 – проект Закону України від 23 листопада 2022 р. № 8218 «Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України»

затв. – затверджено

ЗВДТ – Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затв. Наказом Центрального управління СБУ від 23 грудня 2020 р. № 383

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗКНМХ – збройний конфлікт неміжнародного характеру

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗС – збройні сили

ЗСУ – Збройні Сили України

Перелік умовних позначень

ЗФ – збройні формування

Іспанія – Королівство Іспанія

Італія – Італійська Республіка

ІТУ – ізолятор тимчасового утримання

Казахстан – Республіка Казахстан

КК (за замовчуванням, якщо не вказано іншу країну) – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

КМП – Комісія міжнародного права ООН

КМУ – Кабінет Міністрів України

кн. – книга

Коментар до Норми 156 звичаєвого МГП – Коментар до Норми 156 звичаєвого МГП, підготовлений МКЧХ (Customary International Humanitarian Law / eds. J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. Volume I : Rules. С. 568–603)

КП – комунальне підприємство

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.

КПП – контрольно-пропускний пункт

КСУ – Конституційний Суд України

КУП – комунальне унітарне підприємство

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.

Латвія – Латвійська Республіка

Литва – Литовська Республіка

«лнр» – «Луганська Народна Республіка»

м. – місто

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МВТ – Міжнародний військовий трибунал для кримінального переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських держав Осі (Нюрнберзький трибунал)

МГП – міжнародне гуманітарне право

МДА – міська державна адміністрація

МЗК – міжнародний збройний конфлікт

МК – Митний кодекс України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКТР – Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди

МКТЮ – Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії

МКЧХ – Міжнародний комітет Червоного Хреста

млн – мільйон

МО – муніципальний округ

Перелік умовних позначень

Молдова – Республіка Молдова

МОУ – Міністерство оборони України

МП – муніципальне підприємство

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р.

МС ООН – Міжнародний суд ООН

МСЕК – медико-соціальна експертна комісія

МУП – муніципальне унітарне підприємство

Наказ № 605 – Наказ Міністерства оборони України від 17 жовтня 2023 р. № 605 «Про затвердження Переліку відомостей Міністерства оборони України, які містять службову інформацію (ПСІ-2023)»

Наказ № 73 – Наказ Головнокомандувача Збройних Силу України від 3 березня 2022 р. № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану»

НВФ – незаконне воєнізоване формування

НГУ – Національна гвардія України

НЗФ – незаконне збройне формування

Нідерланди – Королівство Нідерланди

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

Норма 156 – Норма 156 звичаєвого МГП, сформульована МКЧХ (Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. стаття М. М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. С. 25)

НП – Національна поліція

н. п. – населений пункт

НПУ – Національна поліція України

Нюрнберзькі принципи – Принципи міжнародного права, визнані статутом Нюрнберзького трибуналу та вироком цього Трибуналу, підтвержені ГА ООН в 1946 р. та сформульовані КМП у 1950 р.

ОДА – обласна державна адміністрація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – Операція об'єднаних сил

ОП ККС ВС – об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду

ОПК – оборонно-промисловий комплекс

ОРС ЦЗ – Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту України

п. – пункт

ПГК II – Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. від 1999 р.

ПЗФ – природно-заповідний фонд

підрозд. – підрозділ

Перелік умовних позначень

ПК – Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р.

ПММ – паливно-мастильні матеріали

позбавлення права – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

постанова КМУ від 3 березня 2022 р. – постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2022 р. № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації»

постанова КМУ від 9 квітня 2022 р. – постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. № 426 «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації»

постанова КМУ від 27 вересня 2022 р. – постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1076 «Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації»

пп. – підпункт

ППВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України

ППО – протиповітряна оборона

ПРЗ – пожежно-рятувальний загін

ПРО – протиракетна оборона

проект КК – проект Кримінального кодексу України, розроблений Робочою групою з питань розвитку кримінального права (станом на 22 лютого 2026 р.)

ПРЧ – пожежно-рятувальна частина

р. – рік

РВ – районний відділ

РДА – районна державна адміністрація

РЕМ – районні електромережі

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

Робоча група – Робоча група з питань розвитку кримінального права, створена на підставі Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи»

розд. – розділ

розд. I Особливої частини КК – розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»

рр. – роки

РС – Римський статут Міжнародного кримінального суду від 1998 р.

РУ – районне управління

рф – російська федерація

с. – сторінка

СБУ – Служба безпеки України

СВ – слідче відділення

Перелік умовних позначень

Словаччина – Словацька Республіка
СОУ – сили оборони України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст. – стаття
США – Сполучені Штати Америки
ТВК – територіальна виборча комісія
ТГ – територіальна громада
тис. – тисяча
ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
ТОТ – тимчасово окупована територія
ТРО – територіальна оборона
Туреччина – Турецька Республіка
ТЦА – тимчасова цивільна адміністрація
ТЦК – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
УДО – Управління державної охорони України
ФМС – федеральна міграційна служба
ФОП – фізична особа-підприємець
Франція – Французька Республіка
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
ФСБ – Федеральна служба безпеки рф
Хорватія – Республіка Хорватія
ЦВК – Центральна виборча комісія
ЦК – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.
ч. – частина
Чехія – Чеська Республіка

*Ця книга присвячується всім тим, хто віддав
своє життя, захищаючи Україну,
зокрема, моєму двоюрідному брату (по материнській лінії),
старшому солдату, навіднику-кулеметнику 14-ї окремої
механізованої бригади
ім. князя Романа Великого,*

Боговіду Анатолію Михайловичу

*який, будучи колишнім учасником АТО (2016–2019 рр.),
24 лютого 2022 р. добровільно пішов до військкомату, а вже
9 березня 2022 р. загинув поблизу с. Дмитрівка (під Києвом)*

*Пишучи книгу, автор цих рядків сподівається на якнайшвидше повернення
додому живими та здоровими всіх тих, хто, захищаючи Україну, зник без
вісті або перебуває у полоні, зокрема,
свого двоюрідного брата (по батьківській лінії),*

Крипчака Сергія Петровича,

який зник без вісті у листопаді 2024 р.

*Приступаючи до написання цієї книги, її автори дякують та низько
вклоняються перед усіма тими, хто зі зброєю в руках захищає Батьківщину,
сподіваються на їхнє якнайшвидше повернення додому живими і здоровими,
завершення війни та настання довгоочікуваного Миру
на справедливих умовах*

ПЕРЕДМОВА

24 лютого 2022 р. рф здійснила широкомасштабне воєнне вторгнення на територію України. Саме з цієї дати розпочався відлік нового етапу російсько-української війни, коли її «гібридна» фаза, яка тривала із зими 2014 р., змінилася «гострою» стадією воєнного протистояння, до якого призвів відкритий напад рф. Ця боротьба стала черговою віхою у цивілізаційній суперечці між двома антагоністичними державами, що пов'язано, з одного боку, з історичним прагненням України до незалежності, а, з іншого, – імперськими намаганнями російської тоталітарної держави відновити світову гегемонію, втрачену з розпадом СРСР. Водночас на заваді великодержавним планам та амбіціям агресора став Український народ, героїчний опір якого не лише не дав змоги йому «взяти Київ за три дні», а й змусив залишити значну частину територій, окупованих у лютому-березні 2022 р. Щоправда, цей факт не зупинив рф, яка, перейшовши до тактики відвертого ракетно-дронного терору, не рахуючись зі своїми величезними (не-)людськими і матеріальними втратами, продовжила воєнні дії, які, розпочавшись вже понад як чотири роки тому, на жаль, точаться і до нині. Паралельно російська сторона не лише продовжує ігнорувати всі зусилля європейської та цивілізованої частини світової спільноти, відкидаючи фактично будь-які їхні адекватні мирні ініціативи, а й висуває все нові і нові та з кожним разом все більш зухвалі та нездійсненні вимоги до нашої держави, які не мають нічого спільного з компромісом. Тим самим агресор чітко демонструє, що його єдиною і остаточною екзистенційною метою, якій підпорядковані всі інші його дії, рішення та зусилля, є повне знищення української нації, державності та суверенітету.

У такій складній ситуації Українському народу та державі не залишається нічого іншого, як продовжувати боротися за своє існування у прямому сенсі цього поняття. Безумовно, що вирішальну роль у цьому виснажливому протистоянні з могутнім, підступним і жорстоким ворогом відіграють наші героїчні Захисники та Захисниці, які зі зброєю в руках стали на захист Батьківщини. Водночас має рацію Ю. Пономаренко, який зазначає, що будь-яка війна, погортів і сучасна, висуває виклики, на які має дати відповіді і правова система держави, – її система кримінальної юстиції загалом і норми кримінального права зокрема¹. Вже з перших днів вторгнення 2022 р. стало зрозумілим, що вітчизняний кримінальний закон, навіть з урахуванням тих доволі серйозних редагувань, яких він зазнав у зв'язку з початком російсько-української війни ще в 2014 р., виявився не повною мірою готовим до її нової, широкомасштабної фази, через що не був спроможним надати адекватні відповіді на численні виклики, обумовлені цією трагічною подією. Враховуючи ці обставини, дер-

¹ Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 5 трав. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 18.

Передмова

жава в особі парламенту була змушена вдатися до істотного оновлення КК, покликанням якого було удосконалення механізму кримінально-правового регулювання відповідних суспільних відносин, зокрема, усунення наявних у ньому прогалин.

Починаючи з лютого 2022 р., на момент написання цих рядків ВРУ загалом ухвалено вже 27 окремих законів, якими до КК було внесено подекуди вельми різнопланові зміни та доповнення, котрі об'єднувало лише те, що всі вони були так чи інакше пов'язані з війною, через що в цій книзі і йменуються її авторами як «воєнні новели КК». Найбільшою інтенсивністю діяльність парламенту щодо приведення кримінального законодавства до вимог і потреб воєнного часу відзначалась у два перші місяці, які минули після початку широко-масштабного вторгнення. За цей надзвичайно короткий проміжок часу депутатським корпусом було прийнято відразу 12 законів, основними наслідками набрання чинності якими стало те, що в КК:

1) по-перше, з'явилися норми про: колабораційну діяльність (ст. 111¹), пособництво державі-агресору (ст. 111²), несанкціоноване поширення «військово значущої інформації» (ст. 114²), незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201²), образу честі і гідності військовослужбовця (ст. 435¹), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436²);

2) по-друге, було посилено відповідальність за низку кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану (інколи також і надзвичайного): державну зраду (ч. 2 ст. 111), диверсію (ч. 2 ст. 113), окремих традиційних деліктів проти власності (частини четверті статей 185, 186, 187, 189, 191), а також несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем (ч. 5 ст. 361);

3) по-третє, було впроваджено і деякі інші надзвичайно важливі нормативні нововведення, зокрема, як на цьому слушно акцентує увагу Ю. Баулін, передбачено нові обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам².

З одного боку, є підстави погодитись із В. Борисовим, який віддає належне тій оперативності, з якою законодавцем було вирішено відповідні питання³. Водночас, з іншого, необхідно констатувати, що продемонстрована поспішність⁴ (хоч здебільшого загалом виправдана) народних депутатів України,

² Баулін Ю. В. Воєнно-кримінальне право України: поняття, зміст, юридична форма. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 5 трав. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 13.

³ Борисов В. І. Інформація в системі ознак кримінальних правопорушень, передбачених нормами Особливої частини КК України. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки* : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конференції, м. Харків, 12 трав. 2022 р. / редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.) та ін. ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Громад. організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків : Право, 2022. С. 113.

⁴ У цьому контексті не буде зайвим навести озвучену М. Хавронюком інформацію про те, що всі без винятку згадані закони воєнного часу були прийняті за скороченою процедурою (Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України.

Передмова

діяльність яких щодо оновлення кримінального законодавства і у відносно мирний час викликала численні нарікання з боку науковців та практиків, просто не могла негативно не позначитися на якості відмічених новел. Адже досконале конструювання останніх, з огляду на їхню складність, помножену на відсутність фактично будь-якого релевантного іноземного та історичного досвіду, за такий гранично короткий час навряд чи були спроможні запропонувати навіть вузькопрофільні фахівці-професіонали з відповідних, варто визнати, вельми і вельми специфічних кримінально-правових питань. Вочевидь, що саме згадані обставини і виступили основними детермінантами численних помилок, притаманних розглядуваним новелам. Зокрема, обравши за критерій класифікації принципи кримінального закону, які порушив законодавець, М. Хавронюк виділив такі основні різновиди відповідних помилок: 1) порушення принципу юридичної визначеності; 2) порушення принципу пропорційності⁵; 3) порушення принципу законності; 4) порушення принципу рівності перед законом⁶.

«По гарячих слідах» більшість названих вище «воєнних» новел КК були досліджені автором цих рядків ще в середині 2022 р. у монографії, яка редакційно хоча й мала дещо іншу назву («"Воєнні" новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми»), але сміливо може вважатися першим виданням цієї книги. Водночас, враховуючи несформованість нечисленної на той час практики (як і наукових джерел), за великим рахунком, це було теоретичне видання, у якому здебільшого аналізувалися не поточні, а лише прогнозувалися ті гіпотетичні проблеми, які могли виникнути в майбутньому. Разом з тим не даремно сер Артур Конан Дойл вустами свого безсмертного героя Шерлока Голмса казав, а точніше – повчав доктора Ватсона: «Життя незрівнянно дивовижніше в порівнянні з тим, що здатна створити будь-яка людська уява. Нам і на думку не спало б чимало таких речей, які насправді є найбанальнішими»⁷. І час повною мірою довів усю справедливність цитованого висловлювання вічного класика. Адже, крім багатьох тих пов'язаних із опануванням «воєнних» новел 2022 р. викликів, до яких правнича спільнота була бодай частково готова через те, що вони «лежали на поверхні» або були принаймні більш-менш прогнозовані, у підсумку життя поставило низку інших, не менш складних і злободенних питань, відповіді на

URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

⁵ Зокрема, найперше ця помилка виявилась у відміченому В. Навроцьким факті того, що зміни до КК, які мали місце після переходу російсько-української війни до її «гострої» фази, значною мірою полягали у запровадженні норм, що охоплюють діяння, які і раніше були криміналізовані чи ще відповідно до первісної редакції КК 2001 р., чи внаслідок змін і доповнень, внесених після початку російської агресії проти України в 2014 р. (Навроцький В. О. Загальні, спеціальні та казуїстичні склади кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. *Право України*. 2022. № 11. С. 13).

⁶ Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

⁷ Конан Дойл Артур. Встановлення особи. URL: <https://lib.com.ua/uk/download/vstanovlennia-osobi/>.



які, незважаючи на перманентні намагання вчених та практиків, не були ними отримані і донині.

З моменту ухвалення перших «воєнних» новел КК останні одразу опинились у фокусі пильної уваги вітчизняних правознавців, спричинивши, за влучним висловом Є. Письменського, справжній вибух наукових розвідок, присвячених відповідним питанням⁸. Зважаючи на беззаперечну актуальність і складність цієї кримінально-правової тематики, протягом наступних років така пильна увага до неї не лише не згасала, а й, навпаки, постійно підвищувалась. Сміливо можна стверджувати, що за чотирьохрічний період, який минув із початку великої війни і до сьогодні, чи не кожен український криміналіст – незалежно від своїх основних «мирних» сфер наукових інтересів – у межах виконуваних ним досліджень більшою чи меншою мірою долучився та зробив свій певний внесок у вирішення того чи іншого аспекту розглядуваної проблематики. Зважаючи на це, автор загалом не вбачає потреби у перераховуванні на сторінках цієї книги (на відміну від її першого видання) прізвищ окремих науковців, які аналізували відповідні новели. Натомість рахую за доцільне виділити лише деякі роботи, які, з огляду на їхню фундаментальність, глибину та змістовність, по праву можуть уважатися найбільшим внеском у розроблення досліджуваної тематики. На моє суб'єктивне переконання, до числа таких робіт відносяться монографії: колективу авторів на чолі з М. Рубашенком на тему: «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій» (2024 р.), Є. Письменського на тему: «Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності» (2024 р.), колективу авторів на чолі з В. Борисовим та О. Пашенком на тему: «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні» (2024 р.), З. Загиней-Заболотенко та А. Шевчук на тему: «Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання» (2025 р.), Ю. Пономаренка на тему: «Новели у системі та видах покарань за КК України в умовах воєнного стану» (2025 р.), коментар, підготовлений одним із співавторів цієї книги К. Задоею, на тему: «Зброя невідвротної дії: відповідальність за воєнні злочини за кримінальним правом України» (2025 р.), а також науково-практичний посібник «Кваліфікація та розслідування порушення законів та звичаїв війни» (2023 р.), який належить перу колективу дослідників на чолі з М. Цуцкурідзе, В. Чернеєм та А. Вознюком. Окрему увагу варто звернути на вагомий здобутки Робочої групи з питань розвитку кримінального права, думки членів якої щодо удосконалення та подальших перспектив «воєнних» новел кримінального законодавства були відбиті як у розробленому ними проекті нового КК, багаторічна, сумлінна і кропітка робота над текстом якого нині поступово фіналізується, так і в підготовленому завдяки їхнім колективним зусиллям монографічному дослідженні з назвою:

⁸ Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. С. 8.

Хоча ці слова вченого стосувалися лише колабораційної діяльності, проте очевидно, що вони однаково актуальні і для тематики «воєнних» новел КК загалом.

«Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення» (2025 р.).

Попри позначену академічну активність, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням майбутнього відповідних новел, і досі, так само як і в 2022 р., залишаються дискусійними, а окремі з них – недослідженими. Зокрема, аргументуючи актуальність тематики цієї монографії, варто підкреслити суперечливість практики застосування розглянутих кримінально-правових заборон і наявність численних помилок при кваліфікації передбачених ними діянь. Так, вельми показовими прикладами сказаного можуть виступати ситуації, які склались щодо кримінально-правової оцінки зайняття керівних посад на (у) створених на ТОТ незаконних «державних» або «комунальних» підприємствах, установах чи організаціях; трактування вживаного у ч. 5 ст. 111¹ КК термінологічного звороту «окупаційна адміністрація держави-агресора»; інтерпретування навіть найбільш базових питань про місце (ТОТ) та суб'єкта (громадянина України) як (не-)обов'язкових ознак усіх форм колабораційної діяльності, передбачених ст. 111¹ КК; співвідношення: а) складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 111¹ та ст. 111² КК; б) складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 114², ч. 7 ст. 111¹ та ч. 2 ст. 111 КК; в) складів «незаконного використання гуманітарної допомоги» (ст. 201² КК) та низки передбачених розд. VI Особливої частини КК традиційних кримінальних правопорушень проти власності, шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК) і контрабанди підакцизних товарів (ст. 201⁴ КК), а також плеядою інших актуальних та складних питань, що неоднаково вирішуються не лише на сторінках юридичної літератури та в практиці судів першої та апеляційної інстанцій, а й навіть на рівні ВС, яким, попри його основну визначену законодавством функцію щодо забезпечення єдності судової практики, подекуди пропонуються діаметрально протилежні правові орієнтири щодо їхнього (питань) вирішення. Не можна не відмітити і контрверсійність практики призначення покарання за вчинення досліджуваних у цій роботі посягань. Зокрема, найперше вона проявляється у часто невинуватій толерантності судів до осіб, які вчинили відповідні кримінальні правопорушення на підконтрольній українській владі території, з чим гостро дисонує надмірна суворість представників Феміди до суб'єктів, котрі скоїли певні кримінально протиправні діяння на ТОТ, яка (суворість) перманентно демонструється незалежно від суспільної небезпеки такої поведінки та обставин її здійснення.

Вище актуальність написання цієї книги переважно обґрунтовувалась у контексті лише «воєнних» новел КК 2022 р. Пояснюється це тим, що: по-перше, з огляду на їхню загальну значущість та затребуваність на практиці, саме ці нововведення сміливо можна вважати, так би мовити, «основними»; по-друге, услід за піковими показниками двох перших місяців, які минули після початку широкомасштабного вторгнення, надалі темпи «воєнної» кримінальної правотворчості суттєво знизились. Водночас варто зазначити, що з того часу парламентом все ж було ухвалено ще один закон, який призвів до таких

змін та доповнень КК, які, зважаючи на їхню вагу, теж сміливо можна відносити до згаданої вище когорти «основних» «воєнних» новел. Мається на увазі прийнятий у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього Закон № 4012-IX, набрання чинності яким мало наслідком запровадження в Україні інституту командної відповідальності (ст. 31¹ КК), викладення у новій редакції та оновлення низки статей Загальної та Особливої частини КК (статті 8, 49, 68, 69, 80, 96³, 96⁸, 376, 384, 437, 438, 442), а також доповнення його новою ст. 442¹ «Злочини проти людяності». Ці новели без перебільшення можна назвати «перезрілими» чи навіть «запізнілими», оскільки вони стали максимально актуальними ще з перших днів російської збройної агресії в 2014 р. Це брутальне порушення принципу незастосування сили та погрози силою у міжнародних відносинах буквально втягло Україну «у вир» такої галузі (сфери) міжнародного права, як міжнародне кримінальне право. Те, що ще вчора видавалось українським юристам «правом у книжках», ледь не миттєво перетворилося на «право в дії». На жаль, за дванадцять років, що минули, напевне, немає жодного українця, який би не став свідком чи потерпілим від злочинів за міжнародним правом, до числа яких належать злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Такий стан речей породив і продовжує породжувати масштабний та серйозний виклик для української правової системи – дати належну кримінально-правову оцінку цим злочинням. Українці прикро, але ще в 2014 р. стало очевидним, що кримінальне законодавство України готове до цього не найкращим чином, зокрема тому, що не містило окремих положень про відповідальність за злочини проти людяності, передбачало відверто застарілі з погляду міжнародного права положення про відповідальність за злочин агресії та встановлювало відповідальність за воєнні злочини у спосіб, вельми неоднозначний із міжнародно-правового погляду. Знадобилося цілих десять років для того, щоб парламент врешті-решт спромігся на те, щоб хоча б частково усунути окреслені вище проблеми. Безсумнівно, що Закон № 4012-IX не буде фінальною крапкою в питанні гармонізації кримінального законодавства України з міжнародним кримінальним правом і варто очікувати нових «воєнно-міжнародних» новел. Якщо необхідність аналізу «воєнних» новел КК 2022 р. передусім була викликана резонно згаданою Є. Письменським потребою узагальнення накопиченого вже наявного дослідницького та правозастосовного матеріалу⁹, то у випадку із Законом № 4012-IX йдеться про необхідність первинного повного, комплексного та системного критичного осмислення його положень, дослідження яких до цього часу мало переважно уривчастий та локальний характер і проводилося лише на рівні окремих публікацій.

Отже, викладене свідчить про те, що окреслені в цій книзі проблеми у правничій науці розкрито недостатньо, а тому вони потребують подальшого теоретичного аналізу. Та обставина, що ні вітчизняними науковцями, ні судовою

⁹ Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. С. 8.

практикою і досі не була вироблена уніфікована позиція щодо багатьох злободенних питань кримінально-правової кваліфікації, дає змогу стверджувати, що на сьогодні конструкція досліджуваних статей КК та практика їхнього застосування мають численні недоліки, які мають бути усунені під час подальшого правотворення. Надійним фундаментом для цього процесу можуть і повинні стати напрацювання вітчизняної кримінально-правової науки. Дотепер в Україні, якщо не враховувати першого видання цієї книги та одного з науково-практичних коментарів¹⁰, не проводилося комплексних монографічних досліджень, присвячених «воєнним» новелам КК. Наявність деяких робіт, що стосуються лише окремих із таких новел, свідчить про фрагментарність наукових розвідок у досліджуваній сфері, яку і покликана усунути ця книга.

У передмові до свого дослідження, присвяченого колабораційній діяльності, Є. Письменський, з одного боку, визнав, що навіть застосований ним комплексний підхід навряд чи дасть змогу остаточно вирішити всі проблеми, які виникають у відповідній сфері, а, з іншого, констатував, що підготовлена ним робота не охоплює весь спектр кримінально-правових проблем колабораційної діяльності і тим більше не може претендувати на їх вичерпне розв'язання¹¹. Визнаючи справедливість слів вченого, висловлених ним через призму дослідження однієї лише колабораційної діяльності, від себе додам, що вони виглядають ще більш актуальними у контексті цієї книги, у якій аналізується не лише ст. 111¹, а й багато інших «воєнних» новел КК, кожна з яких, без перебільшення, – це тема, щонайменше, окремої кандидатської дисертації (доктора філософії) або іншого монографічного дослідження, лише в межах написання яких і можна забезпечити таке бажане і необхідне сьогодні повне, всебічне та об'єктивне висвітлення розглядуваної проблематики. Зважаючи на ці положення, автори роботи були вимушені частково «оптимізувати» її структуру, в якій не знайшлося місця не лише певним із тих новел КК, які самостійно не характеризувались і в її першому виданні (маю на увазі нову ст. 43¹, оновлені ст. 161, ч. 3 ст. 263 тощо), а й деяким іншим.

По-перше, йдеться про підняті у 2022 р. питання, присвячені: а) посиленню кримінальної відповідальності за окремі злочини проти основ національної безпеки України, вчинені в умовах воєнного стану (ст. 86, ст. 111, ст. 114 КК);

¹⁰ Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.; Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

Варто визнати, що обидва згадані дослідження, до виконання яких у різних ролях був залучений автор цих рядків (як одноосібний автор та один із авторів та редакторів, відповідно), на сьогодні деякою мірою втратили свою актуальність через те, що їхній вихід у світ був датований ще 2022 та 2023 рр., відповідно.

¹¹ Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. С. 8, 10.

У монографії, присвяченій воєнним злочинам, подібне «зізнання», яке стосується неможливості остаточного розв'язання всіх піднятих у ній проблем, лунає з вуст і З. Загиней-Заболотенко та А. Шевчук (Загиней-Заболотенко З. А., Шевчук А. В. Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання : монографія. Київ, 2025. С. 7).

б) законодавчим змінам, направленим на підвищення ефективності кримінально-правової протидії кіберзлочинності в умовах дії воєнного стану (ст. 361, ст. 361¹ КК); в) кримінально-правовим новелам про образу честі і гідності, погрозу щодо військовослужбовця (ст. 435¹ КК) та про виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436² КК). Відсутність спеціального дослідження цих положень одночасно пояснюється трьома різними факторами: 1) висвітленням певних проблемних аспектів деяких із відповідних новел (зокрема, ст. 435¹, ст. 436² КК) у межах інших структурних ланок роботи, зокрема, присвячених ч. 1 ст. 111¹, ст. 114¹ та ст. 114² КК; 2) невиявленням авторами якісно нових, справді вагомих та дискусійних проблем, які характерні для окремих зі згаданих нововведень, порівняно з тими, що були дослідженні у першому виданні книги (це стосується ст. 86, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 113, ст. 435¹¹², частково ст. 436² КК¹³); 3) глибоким та якісним аналізом деяких із відповідних оновлень на сторінках інших наукових робіт (найперше це відноситься до ст. 436² КК, а також ст. 361 та ст. 361¹ КК)¹⁴.

¹² Так, проаналізувавши видані за 2022–2025 рр. наукові публікації, присвячені ст. 435¹ КК, можна констатувати, що, як і раніше, дослідниками відповідної кримінально-правової тематики переважно піднімаються (як і автором цих рядків у першому виданні книги (2022 р.) лише три основні проблеми: 1) можливість притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин осіб, які не є спеціальними суб'єктами, визначеними у ч. 1 та ч. 2 ст. 401 КК; 2) тісно пов'язане з попереднім питання про виправданість розміщення відповідної кримінально-правової норми у системі Особливої частини КК; 3) відсутність «прив'язування» описаної у ст. 435¹ КК поведінки до певної діяльності військовослужбовця.

¹³ У цьому сенсі вельми показовою є інформація про те, що, попри більш ніж вагомні кількісні показники застосування ст. 436² КК (вони є одними з найвищих серед усіх «воєнних» новел), за чотири роки її існування ВС розглядалась фактично лише одна пов'язана з нею кримінально-правова проблема – це (не-)виправданість призначення «реального» покарання у виді позбавлення волі, вирішенню якої присвячена лівова частина релевантних рішень касаційного суду.

¹⁴ Зокрема, найбільший внесок у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за виправдовування збройної агресії РФ проти України зробили представники Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України, які, спільно з деякими іншими залученими цією науковою установою вченими, підготували не лише кілька десятків фахових статей, а й принаймні дві монографічні роботи, в яких скрупульозно досліджуються дискусійні аспекти ст. 436² КК (Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія / В. І. Борисов, О. О. Пашенко, Д. П. Євтеєва та ін.; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Пашенка; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. С. 260–292; Науково-практичний коментар до статті 436² Кримінального кодексу України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) / Д. П. Євтеєва, А. В. Лапкін, К. А. Новікова; електрон. наук. вид. / передмова В. С. Батиргареевої; за наук. ред.: В. С. Батиргареевої. Харків: Майдан, 2025. 82 с.).

Щодо ст. 361 і ст. 361¹ КК, то вже багато років локомотивом кримінально-правової думки щодо цих та інших «інформаційних» кримінальних правопорушень залишається М. Карчевський, в останніх працях якого (зокрема, це стосується і тих колективних робіт, які були опубліковані спільно з фахівцями згаданого вище Науково-дослідного інституту), серед іншого, аналізується і «воєнний» контекст оновлення відповідних норм (Карчевський М. Кримінальне право в умовах цифрової трансформації. Від несанкціонованого доступу до «jailbreak» штучного інтелекту: монографія; Ун-т короля Данила; Ін-т інформації, безпеки і права Нац. акад. прав. наук України. Харків: право, 2025. 176 с.; Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія / В. І. Борисов,



[Перейти на сайт →](#)